

TÜRK MEDENİYETİNDE “İNSAN” VE “İNSAN HAKLARI” KAVRAMI

KAZMAZ, Süleyman
TÜRKİYE/TURÇIЯ

ÖZET

Türk medeniyeti Orta Asya’da kurulmuş ve akınlarla yeryüzüne yayılmıştır. Tabiatla mücadele ve müspet ilim Türk medeniyetinin temel kavramlarıdır. 9 bin yıllık Türk tarihi, Türk medeniyeti bu kavramlar üzerinde kurulmuştur.

Türk medeniyetinde madencilikle başlayan üretim hayatı Altay-Demirdağı efsanelerinde anlatılır. Ahilik, 13. ve 14. yüzyıllarda Asya’dan Anadolu’ya göç eden Türkler tarafından, canlı gücüne dayanan üretim hayatını gerçekleştiren esnaf ve sanatkâr kuruluşudur. Ahilik’te doğruluk, insan sevgisi, insana yönelik hizmet, sağlam mal üretme esastır. Ahilik’te yer alan insan sevgisi ve insan hakları Türk medeniyetinin temel niteliğidir. Türk egemenliği insan sevgisi ve insan hakları üzerine kurulan bir medeniyet eseri olarak adil bir devlet yönetimi oluşturmuştur. Birçok milletler ve devletler kendi istekleriyle Türk devletinin egemenliği altına girmiştir.

Türk medeniyetinde insan sevgisi ve insan hakları bencil bir nitelikte değildir; bütün insanlara ve insanlığa yöneliktir. Yunus Emre “Sevelim, sevilelim.” der. Mevlâna bütün insanları dergâhına çağırır. Fatih İstanbul’u fethettiği zaman Hristiyanlara din ve mezhep özgürlüğü tanımıştır. Atatürk Çanakkale’de savaştığı düşman askerleri için “Onlar bizim evlâtlarımız olmuştur.” demiştir.

Türk medeniyeti insan sevgisi ve insan hakları bakımından örnek bir medeniyettir.

Anahtar Kelimeler: Tabiatla mücadele, müspet ilim, Ahilik, sevgi, insan hakları.

ABSTRACT

Concept of Human and Human Rights in Turkish Civilization

Turkish civilization was established in the Central Asia and expanded all over the World via raids and migration. Struggle against nature and the exact (positive) sciences are the basic concepts of Turkish Civilization. Turkish history of nine thousand years, and Turkish Civilization have been built on these concepts.

Production life starting with mining in Turkish Civilization has been narrated in legends of Altay-Demirdağı. Institution of an Akhi is a craftsmen and artisans’

guild which has accomplished production life based on living power by Turks emigrated from Asia to Anatolia in 13th and 14th centuries. Fidelity, fraternity, love of human, service oriented towards human, production of durable and perfect goods are the main principles of the institution of Akhi. Love of human and human rights included in the practice of Akhi are the basic qualification of Turkish Civilization. Turkish sovereignty, being as a fundamental entity of civilization based on love of human and human rights has constituted a fair and just state administration. A lot of nations and states have accepted voluntarily to enter under the sovereignty of the Turkish State.

Love of human and human rights are not of an egoist nature in the Turkish Civilization; it is oriented towards all human beings and humanity. Yunus Emre says: “Let us love, and be loved.” Mevlana calls all human beings under his dervish convent. Fatih, when conquered İstanbul, granted Christians the freedom of religious practice. Atatürk said for soldiers of enemy at Çanakkale: “They have become our sons.”

Turkish Civilization is good example of civilization in terms of love of human and human rights.

Key Words: Struggle against nature, positive sciences, Institution of Akhi, love, human rights.

Atatürk’ün, Türk tarihine getirdiği bir görüş vardır: Türklerin anayurdu Orta Asya’dır; Türk medeniyeti Orta Asya’da kurulmuş, oradan dünyaya yayılmıştır.

Geçmiş dönemlerde Orta Asya’da bir iç deniz vardı; Türkler ilk medeniyeti bu denizin kıyılarında kurmuşlardı. Fakat zamanla bölgede tabiat şartlarının değişmesi sebebiyle oluşan sert rüzgârlar ve kum fırtınaları yüzünden iç deniz kurumuş, çevre yaşanmaz hâle gelmiştir.¹ Bu yeni durum karşısında Türkler yılgınlık göstermemiş, varlıklarını sürdürme ve geliştirme azim ve iradesini yitirmemiş, tabiatla mücadeleye devam etmişlerdir.

İnsan hayatında mücadele iki türlü olur: Yok edici mücadele, yaratıcı mücadele. Yok edici mücadelede kişi, karşısına çıkan güçlüğü, varlığı ortadan kaldırır. Yaratıcı mücadelede ise insan, karşılaştığı güçlükleri, engelleri, varlıkları aşarak daha iyi, daha güzel bir dünyaya ulaşır. Türk soyunun mücadelesi bu niteliği taşıyan yaratıcı bir mücadele olmuştur.

Orta Asya’da tabiattaki değişiklik dolayısıyla Türk soyu, varlığını devam ettirmek ve geliştirmek üzere yeni dünyalara doğru yol almış, mücadele ruhu, mücadele gücü sayesinde akınlarla dünyaya yayılmış, 9 bin yıllık bir medeniyet

¹**Türk Tarihinin Ana Hatları**, Methal Kısmı, MEB Yayını, Ankara 1931, s. 87. Tarih I, TTTC. MEB Yayını, İstanbul 1932, s. 380.

yaratmıştır; Avrupa'da Batı Hun İmparatorluğu, Anadolu'da ebedî Türk yurdu kurulmuştur. Bütün dış saldırılar bu gelişmeyi durduramamış, Türk soyu daima başarılı olmuştur. Saldırıların ilk anlatımını Orhun kitabelerinde görmekteyiz.

Orhun Kitabelerinde “Dört taraf düşman imiş.” denildikten sonra Türk Hakanları Bumin Kağan ve İstemi Kağan'ın ordu sevk ederek dört taraftaki milleti aldığı, tabi kıldığı anlatılmaktadır.²

Anadolu'nun ilk sakinleri olan Etiler, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Hata Türkleridir. Etiler, Anadolu'da Eti İmparatorluğu'nu, Eti medeniyetini kurmuşlardır. Etiler, Eti devleti MÖ 1200 tarihlerinde Batı'dan gelen muhaceret dalgalarının da etkilediği bunalım sonunda tarihe mal oldu. Böylece başlayan Anadolu-Avrupa mücadelesi tarih boyunca sürüp gitmiştir.³

Etilerle başlayan Avrupa-Anadolu mücadelesini Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'ya yerleşmesi (MÖ 50 yıl) ve İskender'in Anadolu seferi izlemiştir. Makedonyalı İskender MÖ 334 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı geçerek Anadolu seferine çıktı. Bu istilâ hareketi İskender'in ölümüyle sona erdi. Ardından Roma İmparatorluğu'nun uzantısı olan Bizans, Anadolu'yu istilâ etti. Bu hareket de 1071'de Alpaslan'ın Malazgirt zaferiyle sona erdi ve Anadolu ebedî Türk yurdu oldu. Fakat bu tarihten 25 yıl sonra 1096'da Anadolu Haçlı Seferleriyle karşılaştı.

Haçlı Seferleri'nin görünürdeki sebebi bir menkıbeye dayanır. Tevrat'ta yer aldığı anlatılan menkıbeye göre Tanrı, İbrahim Peygamber'e Kudüs ve dolaylarını göstererek “Bu yeri sana ve senden çıkacak olanlara veriyorum.”⁴ demiştir. Bu menkıbe Mevut toprak-vadedilmiş toprak iddiasına yol açmıştır. Bu sebeple Hristiyanlar din adamlarının önderliğinde düzenledikleri Haçlı Seferleri, vaat edilen toprakları kurtarmak suretiyle Tevrat'taki menkıbeyi yerine getirmek amacına yöneliktir. Oysaki gerçek sebep bu değildir; gerçek sebep refaha ulaşmaktır.

O dönemlerde Avrupa maddî darlık içindeydi. Asya'dan, Anadolu'dan gelenler bu ülkelerde insanların bolluk ve refah içinde yaşadıklarını söylüyorlardı. Dolayısıyla Anadolu'da, Yakın Doğu'da geniş kaynaklar vardı. Bu sayede Anadolu'da, Asya'da yaşayanlar üstün bir refah düzeyine ulaşmışlardı. Avrupa'da ise kaynak yetersizliği, kaynak kısırlığı yüzünden insanlar darlık çekiyordu. Bu yüzden maddî yokluktan kurtulmak ihtiyacında olan Avrupalı için Anadolu'dan, Asya'dan gelen refaha ilişkin haberler kurtuluş yolunun ortamını hazırlamıştı: Anadolu'ya, Asya'ya doğru yola çıkmak, kaynakları ele geçirmek ve refaha ulaşmak. Haçlı Seferlerinin gerçek sebebi budur; Anadolu'yu, Anadolu ve Asya kaynaklarını ele geçirmek. Böylece Haçlılar, görünürde dinî bir amaca varmak,

²Prof. Dr. Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul 1994, s. 174.

³**Tarih I**, s. 126-137.

⁴Süleyman Kazmaz, **Biz ve Onlar**, Ankara 2002, s. 399.

gerçekte refaha ulaşmak için Anadolu kaynaklarına yönelmişlerdir. Bu suretle Batı'nın, Anadolu doğrultusunda Etiler zamanından beri başlattığı mücadeleyi Hristiyanlar dinî niteliğe büründürmüşlerdir; Avrupa-Hristiyan mücadelesi Haçlı Seferleri adıyla iki yüzyılı aşkın bir zaman boyunca devam etmiştir. Selçuklu Türkleri tarafından yürütülen bu mücadele Hristiyan Avrupa'nın yenilgisiyle sona ermiş, Haçlılar da geldikleri yere gitmişlerdir. Fakat bu kez mücadele Avrupa kıtasına geçmiştir.

Selçuklu Türk Devleti'nden sonra Anadolu'da kurulan Osmanlı Devleti, Batı'dan, Avrupa'dan gelen işgal ve istilâ hareketlerini dikkate alarak Anadolu'nun Batı'ya karşı olan güvenliğini sağlamak amacıyla Rumeli'ye geçmiştir. Böylece Avrupa-Anadolu, dolayısıyla Haçlı mücadelesi Avrupa'ya intikal etmiştir. Birinci, İkinci Kosova ve Niğbolu'da Osmanlılarla Avrupalılar arasında cereyan savaşlar Haçlı Seferlerinin devamı olmuştur. Çünkü bu savaşlara Avrupalılar, dolayısıyla, Hristiyan dünyası katılmıştır. Osmanlı Devleti'yle Avrupa arasında cereyan eden bitmeyen savaşlar 9 Eylül 1922'ye kadar devam etti. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu'nun zaferler kazanmasına rağmen, müttefiklerinin silâh bırakması yüzünden Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı Mondoros Mütarekesi'nden yararlanan İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar Anadolu'yu istilâ ve işgal hareketine giriştiler. Batı'nın Anadolu'ya yönelik bu beşinci işgal ve istilâ hareketi de 9 Eylül 1922 tarihinde Türk Milleti'nin zaferiyle sona ermiş, istilâcılar, öncekiler gibi geldikleri yere gitmişlerdir.

Avrupalılar, Hristiyanlar Anadolu'ya yönelik istilâ hareketleri için başka bir gerekçe ileri sürmektedir; Alpaslan'ın 1071 Malazgirt Zaferi'nin Bizanslılara karşı kazandığını ileri sürerek şöyle demektirler: “Siz 1071'de Anadolu'ya geldiniz. Ondan önce Anadolu bizimdi; siz Anadolu'yu bizden aldınız.” Böylece Anadolu üzerinde hak iddiasında bulunmaktadırlar. Bu iddia bütünüyle tarihî gerçeklere aykırıdır ve haksız istilâ ve işgal hareketleri için ortaya konulmuş bir bahanedir.

Gerçek şudur ki, Anadolu'nun ilk ve en eski sakinleri ve sahipleri Etilerdir; Eti Türkleridir. Anadolu'da yapılan kazılar, Anadolu'da Eti medeniyetine ilişkin olarak ortaya çıkan eserler, Eti Türklerinin MÖ 4000 yılında Anadolu'ya geldiklerini, Anadolu Eti İmparatorluğu'nu ve Eti medeniyetini kurduklarını göstermektedir.⁵ Bu tarihî gerçekler karşısında Batılıların, Hristiyanların Anadolu üzerinde hak iddia etmeleri, bütünüyle gerçek dışı bir nitelik taşımaktadır; Anadolu MÖ 4000 yıldan beri Eti Türklerinin, dolayısıyla Türklerin yurdudur; Anadolu'nun ilk ve en eski sakinleri Türklerdir; Eti Türkleridir; bu bakımdan Anadolu üzerinde kimse hak iddiasında bulunamaz.

Dokuz bin yıllık tarihin akışı bize göstermektedir ki Türk insanı yapıcı

⁵Tarih I, s. 135.

mücadele ruhu, yapıcı mücadele gücü sayesinde daima başarılı olmuştur. Bu başarı, tabiata karşı mücadele azim ve iradesinin, tabiat kaynaklarını insanın emrine ve hizmetine vermek, böylece insanı daha iyiye ve daha güzele ulaştırmak amacının sonucu olarak elde edilmiştir. Böylece iki temel düşünce karşımıza çıkmaktadır. Birincisi hür ve bağımsız yaşamak, insana hür ve bağımsız bir ömür sürmesi imkânını sağlamaktır. Çünkü Türk tarihinde, Türk medeniyetinde en çok önem verilen yaşama tarzı, ancak hürriyet ve bağımsızlık içinde gerçekleştirilebilir. Atatürk bu konuda şöyle der: “Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük atalarımın en kıymetli mirasından olan istiklâl aşkı ile yaratılmış bir adamım. Çocukluğumdan bu güne kadar ailevî, hususî ve resmî hayatımın her safhasını tanıyanlarca bu aşkı bililmektedir. Bence bir millette şerefın, haysiyetin, namusun ve insanlığın var olması ve devam etmesi, mutlak o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olmasıyla kaimdir. Ben şahsen bu saydığım niteliklerin kendimde varlığını iddia edebilmek için milletimin de aynı niteliklerle donanmış olmasını şart ve esas bilirim.”

Atatürk hürriyet konusunda şunları söyler: “...Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve yokluk vardır. Her gelişmenin ve her kurtuluşun anası hürriyettir.”⁶ Onun içindir Atatürk İstiklâl mücadelesi için Samsun’dan Anadolu’ya doğru yol alırken “Ya istiklâl ya ölüm!” demiş, yabancı istilâ ve işgal hareketine karşı bu inançla mücadeleye başlamıştır. Atatürk’ün hayatı hürriyet ve bağımsızlık uğruna yapılan mücadeleyle geçmiştir. Böylece Atatürk’ün eseri, bir yönüyle Türk Milleti’nin mücadele hayatının bir devamı olmuştur.

Türk Milleti’nin hayatında yer tutan ikinci önemli düşünce müspet ilim vasıtasıyla insana daha iyi, daha güzel bir dünya, daha üstün bir yaşantı sağlamaktır. Kuşkusuz bu düşünce insan sevgisinden, insanı sevmekten kaynaklanmaktadır. Bu sevgidir ki insanın daha ileri bir yaşantıya götürülmesi azim ve iradesini yaratmıştır. İnsan sevgisi olmasaydı, kuşkusuz kişiyi daha üstün bir düzeye ulaştırmak için yüzyılları kaplayan böylesine çetin bir mücadele göze alınmazdı; Türk soyunun mücadelecisi bir güce varmasının ve bu gücü tarih boyunca devam ettirmesinin temeli insan sevgisidir.

Yaşamak, insanın maddî varlığını, bedenini koruması ve sürdürmesiyle gerçekleştirilir. Bu da beslenme, giyinme, barınma ve savunma ihtiyaçlarının, bilgiyle tabiat kaynaklarından sağlanan madde ve vasıtalarla karşılanmasına bağlıdır. Bu madde ve vasıtalar, zaman boyunca, insan bilgisinin gelişmesiyle daha iyi ve daha üstün niteliklere ulaştırılır, insan bilgisi geliştikçe tabiat kaynakları daha iyi bir şekilde değerlendirilir, vasıtalar o nispette geliştirilir. Bu amaca yönelik çalışmalar sonunda varılan en üstün bilgi müspet ilimdir. Akla, gözlem ve deneye dayanan müspet ilim, insanın tabiat kanunlarından ve tabiat kaynaklarından en

⁶Doç. Dr. Mehmet Evsile, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi**, Ankara 1999, s. 43, 55.

geniş ölçüde yararlanmasını, üstün bir hayat düzeyine varmasını sağlamıştır. Bu nitelikleriyle müspet ilmin temel ilkelerini Türk dünyasında büyük düşünür Farabi ortaya koymuştur.

Farabi (870-950), Felsefe’de, düşüncede akli esas alır. Ona göre Felsefe konularını açıklamada aklın ışığına başvurulmalıdır; bu konuda tek kaynak akıldır. Mantığın temel ilkelerinden olan deney, kesin yargıya varmanın yoludur. İnsan için en yüksek erdem bilgidir. İnsan iyiyle kötüyü bilgi vasıtasıyla birbirinden ayırır. Böylece akıl, bilgi ve deneyi esas alan Farabi, müspet ilmin esaslarını getirmiş olmaktadır; insan, akıl ve bilgiyi esas almak suretiyle maddenin sınırlarını aşacak ve yükselecektir.

Farabi, ortaya koyduğu düşüncelerle Batı’yı etkilemiştir. Orta Çağ’da Avrupa müspet ilmi Farabi’nin ve İbni Sina’nın eserlerinden öğrenmiştir. Böylece Batı, müspet ilme ulaşmış, müspet ilmi hayata aktararak büyük sanayi devrimini gerçekleştirmiştir.⁷

Farabi’nin ortaya koyduğu düşünce düzeni zaman boyunca Türk dünyasında yetişen düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Bunların başında İbni Sina gelmektedir.

İbni Sina (980-1037) akla dayanan ve duyular yoluyla kazanılan deney verilerini akıl ilkelerine göre değerlendiren bir Felsefe düzeni kurmuştur. Ona göre deney, bilginin işlenmemiş gerçek verilerini sağlayan en güvenli yoldur. Böylece İbni Sina akılla deneyi birleştirir. Bilginin gelişmesinde akıl, gözlem ve deney ayrılmaz bir bütündür. Her türlü bilgi aklın kurallarına uygun biçimlendirmeler sonunda ortaya çıkar. Duyular yoluyla elde edilen deney verileri çevremizi, tabiatı tanımamıza yarayan bilgilerin ham maddeleridir. Bu düşünceleriyle İbni Sina, Türk dünyasında akıl, gözlem ve deney yoluyla bilgi edinme, dolayısıyla müspet ilim akımının gelişmesini sağlamıştır. Doğu’nun, Batı’nın birçok ilim adamları İbni Sina’dan etkilenmiştir. Avrupalılar Farabi’nin, İbni Sina’nın kitaplarını okumak suretiyle ulaştıkları müspet ilmi uygulayarak büyük sanayi kurmuşlar, siyasi ve iktisadî bakımdan dünya egemenliğine yükselmişlerdir. Onun içindir ki, Batı medeniyeti denilen olay Türk medeniyetinin devamıdır.

İbni Sina’nın aşk konusundaki düşünceleri, Türk tasavvufunun temel ilkelerini oluşturmuştur.

Tasavvufta önemli olan aşktır. İbni Sina’ya göre aşk insanı sınırlı varlığından çıkararak sonsuzluğa yükseltir; aşkın gerçek kaynağı olan Tanrı’ya ulaştırır. Aşk, insan varlığının özü ve temelidir; yaratılmış olanı yaratana kavuşturma isteğidir. Bu düşünceleriyle İbni Sina Türk tasavvufunu ortaya koymuştur.

Türk tasavvufunda “Devriye Felsefesi”, yaradılışı, insanın yükselişini,

⁷“Farabi”, **Meydan Larus**, c. 4, İstanbul 1971, s. 205.

Tanrı'ya kavuşmasını açıklar. Bu düşünce düzeninde Tanrı “vücudu mutlak”, “mutlak varlık” olarak anılır. Tanrı, mutlak yoklukta yansımaları görmek için varlıkları yarattı. İlk cemadati-cansızları, ardından canlıları, sırasıyla nebatları, hayvanları ve insanı yarattı. En son yaratılan insan eşrefi mahlûkat-yüce yaratık olarak anılır. İnsan kaba ve yıkıcı davranışlardan kurtulmak amacıyla çaba harcar; yükselir, insanı kâmil-kâmil, olgun insan düzeyine ulaşır, sonunda Tanrı'ya kavuşur. Tasavvuf dilinde bu olaya vuslat; vuslatı sağlayan güce “ilâhî aşk”, “Tanrı aşkı” denir. İnsan Tanrı'dan geldiği, yüce yaratık olduğu, sonunda Tanrı'ya kavuştuğu için yaratıcı güce sahiptir. Bu bakımdan tasavvuf ve devriye felsefesi insanın yaratıcılığını dile getiren bir düşünce düzenidir. İbni Sina, Türk insanının mücadeleci ruhu, mücadeleci gücü yanında yaratıcı güce sahip olduğunu açıklamaktadır. Türk insanının tarihi boyunca kazandığı başarılar ve zaferler, ortaya koyduğu eserler yaratıcı gücün en canlı belgeleridir.⁸ Bu görüş Türk dünyasında devam ettirilmiştir.

Müspet ilim, tabiat kaynaklarını insanın emrine ve hizmetine sunmak amacını güder, aynı zamanda insanın tabiat üzerinde egemen olmasını sağlar. Bu da üstünleştirmek açısından insana karşı duyulan ilgi ve sevginin anlatımıdır. Yusuf Has Hacib bu duyguyu başka türlü açıklar.

Yusuf Has Hacib (11. yy.)⁹ **Kutadgu Bilig** adlı eserinde yeni bir dünya görüşü getirir. Yusuf Has Hacib şöyle der: “Bu dünya cefakârdır; sen ona ne kadar cefa edersen o kadar sana ramolur.” Ramolmak, boyun eğmek, itaat etmek, başkasının buyruğu altına girmek anlamına gelir. Böylece Yusuf Has Hacib insana dünyayı, dolayısıyla tabiatı egemenliği altına almayı tavsiye eder. (**Kutadgu Bilig**, s. 227).

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**'te akıl ve bilgi konuları üzerinde durmaktadır. İnsanın iki gücü vardır; akıl ve bilgi. Akıl Tanrı vergisidir. Bilgi, insanın sonradan akıl vasıtasıyla edindiği güç. Akıllı olmak Tanrı vergisidir. Tanrı insanı yarattı, severek yükseltti. Dünyaya egemen kılmak ve yüceltmek için pek çok fazilet ve akıl verdi; bilgili ve akıllı olan insandır. Bilgisiz insandan uzak durmalıdır. (S. 22, 31).

Yusuf Has Hacib önceki eserlerden etkilendiği gibi, sonrakileri de etkilemiştir. Orhun kitabelerinde “ İnsanoğlu hep ölmek için türemiş.” düşüncesini şöyle tekrarlar: “Her doğan ölür; doğan ölür.” (S. 450, 452).

Kutadgu Bilig'in kahramanlarından biri şöyle bir rüya gördüğünü anlatır: “Rüyamda bir merdiven gördüm. Onun elli basamağı vardı. Yüksek ve enliydi, karşıma dikilmişti. Bitimine kadar kaç basamak olduğunu saydım.□ (S. 432). Bu rüya Ahmet Haşim'in Merdiven başlıklı şiirini hatırlatmaktadır:

*Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden,
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak.*

⁸“İbni Sina”, **Meydan Larus**, c. 6, İstanbul 1971, s. 167.

⁹Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, **Çev.:** Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1991, s. 475.

Ve bir zaman bakacaksın semaya ağlayarak.

Eser sahipleri birbirlerini okumasa bile, insanlar, zaman ve mekân ayrılığına rağmen benzer düşünceler ortaya koyar. Yukarıda anlatılan iki örnek, aynı zamanda, böyle bir yorumu içermektedir.

Gökbilim bilgini Uluğ Bey (1394-1449) Gökbilim ve Matematik alanında çalıştı.¹⁰ Yıldızların, ayın hareketlerini gösteren tabloyu düzenledi. Yaptığı **Zayıçe**¹¹ kendinden sonra gelenlerin başvurduğu bir kaynak oldu. **Zayıçe** adlı eseri Batı dillerine çevrildi. Bu kitap 1667 yılında yapılan Paris Rasathanesi için ana kaynak olarak kullanıldı.¹²

Türk düşünce dünyasında müspet ilim akımını devam ettiren, bu alanda eserler veren düşünce adamlarından biri olan Kâtip Çelebi (1609-1659) akıl ve bilgi konusu üzerinde durmuştur. Akla dayanan bilimlerde akıl ve nazarı, gözlem ve deney yöntemini esas almış, bilime büyük ölçüde değer vermiştir. Milletlerin yükselmesi bilim sayesinde mümkündür. Bilim sahipleri rehberlik etmek suretiyle milletlere doğru yolu gösterir, toplumları mutluluğa ulaştırır. Bilim, kişilerin hayatında da son derece yararlıdır. Bilim, insanları kötülüklerden korur, uyanık bulundurur; bilim sayesinde insanlar birbirine yaklaşır, kinler, kiskâncılıklar ve vuruşmalar ortadan kalkar.¹³

Türk düşünce dünyasını, tarihin akışı içinde incelediğimiz zaman olumlu sonuçlara varmaktayız. Orta Asya'da kurulan Türk medeniyeti dünyaya yayılmış, Türkler birçok bağımsız devletler kurmuştur. Bu eser müspet ilim görüşü, mücadele ruhu ve mücadele gücüyle gerçekleştirilmiştir. Bütün bunlar Türk Milleti'nin, Türk insanının yükselmeye yönelik çalışmalarının eseri olduğu kadar Türk medeniyetinde insan sevgisinin, insanın üstün değer düzeyine yükseltilmesinin temel düşünce olduğunu göstermektedir; insanı sevmek ve onu yüceltmek gerekir. Bu yöneliş sayesinde Türk varlığı tarih boyunca gelişmiştir.

Türk medeniyetinde, Türk edebiyatında, geniş deyişle, Türk kültür ve sanat hayatında insan sevgisi geniş ölçüde ele alınmış ve işlenmiştir. Yunus Emre şairlerinde insan sevgisini dile getirmiştir:

*Sevelim, sevilelim.
Kimseler garip olmasın, hasret oduna yanmasın,
Hocam kimseler olmasın, şöyle garip bencileyin.*

¹⁰Uluğ Bey, **Meydan Larus**, c. 12, İstanbul 1973, s. 418.

¹¹**Zayıçe**, yıldızların belli zamanlarda buldukları yerleri gösteren cetvel.

¹²**Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransız Sefaretnamesi, Hazırlayan:** Prof. Dr. Beynun Akyavaş, Ankara 1993, s. 51, 66.

¹³**Kâtip Çelebi, En Doğruyu Sevmek İçin Akıl Terazisi**, Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1972, s. 190.

Kâtip Çelebi, Orhan Şaik Gökyay, Ankara 1982, s. 552.

Yunus Emre'deki bu sevgi tasavvuf düşüncesinden gelmektedir.

Tasavvuf Orta Çağ Türk dünyasında İbni Sina ve Ahmet Yesevi'nin (1166) kurduğu ve geliştirdiği düşünce tarzıdır. Tanrı kendine karşı duyduğu aşk sebebiyle kâinatı yaratmıştır. Bu yaratmanın son aşaması olan insan, Tanrı'ya varmak için birçok aşamalardan geçer; insan sevgisinden Tanrı aşkına yükselir. Bunun için yıkıcı yönelişlerden uzaklaşır; insanı korumak, sevmek ve yüceltmek suretiyle kâmil insan, olgun insan olur; tasavvuf terimiyle (ekmel)e ulaşır. Bu aşamaya vardikten sonra Tanrı aşkına, ilâhî aşka, Tanrı'ya kavuşur. Onun içindir ki Türk tasavvuf edebiyatında işlenen temel konu, temel duygu aşk, sevgi duygusu, insanı sevmek, insanın maddî ve manevî varlığına karşı duyulan koruma, esirgeme yöneliştir; insan insanı sevdikçe, kişi kendini insan sevgisine, insan aşkına verdikçe olgunlaşır, ilâhî aşka, Tanrı'ya kavuşur. Bu bakımdandır ki Tanrı aşkı insan sevgisinin bir aşamasıdır. Onun için insanı sevmek ve değerlendirmek Türk medeniyetinde temel düşünce olmuştur. Ancak tarih boyunca bu gelişme Türk medeniyetinde gerçekleşmiştir; Asya'da, özellikle İslâm dünyasında böyle olmamıştır.

İslâm dünyasındaki tasavvuf anlayışına göre, Tanrı'ya gidiş, Tanrı'ya kavuşma, geçici varlıklardan uzaklaşarak içine kapanmak, yaşanan dünyadan el, etek çekmek şeklinde açıklanmıştır. Böylece madde dünyasından, yaşanan dünyadan uzaklaşan insan geriliğe, refah ve imardan yoksun bir hayat sürmeye mahkûm edilmiştir. Buna karşılık Türk dünyasında bilgiyi değerlendiren müspet ilim görüşü, yapıcı ve yaratıcı mücadele ruhu sayesinde manevî değerlere bağlanarak maddî varlıktan, yaşanan dünyadan kopmadan ilerlemiş, gelişmiş, 9 bin yıllık bir medeniyet, 9 bin yıllık bir tarih yaratmış, hür ve bağımsız devletler, imparatorluklar kurmuş, imar ve refah yolunda sürekli ilerleme kaydetmiştir. Orhun kitabelerinde bu konuda şöyle denilmektedir. "...Türk Milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kültekin ile iki şad ile öle yite kazandım; çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım."¹⁴ Yine aynı kitabelerde dört yana ordu sevk ettikleri, düşmanı yendikleri anlatılmak suretiyle mücadele ruhu belirtilmektedir (S. 20); bilgi, müspet ilim, yaratıcı mücadele ruhu sayesinde Türk dünyasında ilk çağlardan itibaren başlayan bir üretim hayatı vardır.

Tarihimizde üretim hayatının ilk anlatımını masallarda bulmaktayız. Masallara göre Türkler Altaylarda, Demirdağ'ında madencilik yapmışlar, topraktan çıkardıkları maden cevherini eritmişlerdir. Ergenekon efsanesine göre Türkler körüklerle madeni eriterek dağdan çıkmışlardır. Bir "Demirdağ Efsanesi de Rize'de vardır.

¹⁴Orhun Abideleri, s. 25.

Rize il merkezine 84 km uzaklıkta bulunan Cimil'deki dağın adı "Demirdağ. Osmanlı Devleti'nden önceki dönemlerde, MÖ 1500'lü yıllarda Demirdağı'ndan demir, altın ve gümüş madeni çıkarılırdı. Eritilen bu demir madeninden kazma ve sapan yapılırdı.¹⁵

Medeniyet tarihimizde önemli bir üretim kuruluşu vardır: Ahilik. Ahilik, 13. ve 14. yüzyıllarda Asya'dan gelen Türklerin Anadolu'da oluşturdukları esnaf ve sanatkâr kuruluşuydu. Bu kuruluş üretimden başka idarî ve siyasi yöne sahipti. Ahilik, halk yönetiminin temsilcisi olduktan başka illerin ve ülkenin güvenliğini koruyan askerî bir güç olarak devletin yanında yer almıştır. Fakat ahiliğin egemen niteliği canlı gücüne dayanan üretim düzenini gerçekleştiren bir esnaf ve sanatkâr kuruluşu olmasıydı. Bu niteliğiyle ahilik Anadolu'nun iktisadî gelişmesinde geniş ölçüde katkıda bulunmuştur.¹⁶

"Ahilik, "kardeşlik anlamına gelen Arapça kökenli bir sözdür. Ahilik, esnaf ve sanatkâr kuruluşu olarak iktisadî nitelik taşımakla birlikte sevgi, insan sevgisi düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünce şöyle anlatılır: "Din farkı düşünmeksizin bütün insanları seveceksin." Renk, dil, din, meslek ve servete göre insanlar arasında ayırıcılık yapılamaz. Böylece insan sevgisi ve insan hakları ahilikte en güzel anlatımını bulmaktadır. Bu özellik Ahilik düzeninin ahlâk kurallarında da görülmektedir.

Ahilik'te üretim insana yöneliktir, dolayısıyla insan içindir. Bu amaca varabilmek için ahilikte üretim hayatını düzenleyen kurallar vardır.

Ahilik'te mertlik, yiğitlik, cömertlik, eli açıklık, alçak gönüllülük, nefse egemenlik, başkalarını kendinden üstün görme, kusurları hoş karşılama, doğruluk, başkalarını, herkesi sevmek, kötülük yönelişlerinin etkisinden kendini kurtarmak, iş başında doğruluk ve güven kurallarına uymak esastır. Bu sebeple yalancılar, hırsızlar, muhtekirler, zalimler, haram yiyenler teşkilâta alınmaz. Güçlü ve galip durumdayken affetmek, hiddetli zamanlarda yumuşak davranmak, düşmana iyilik etmek, kendisi muhtaç durumdayken başkalarına vermek ahiliğin esaslarındandır. İnsan maddî varlığın kulu hâline gelmemeli, maddî varlığı, manevî varlığın emrine ve hizmetine vermek suretiyle arada denge kurmalıdır. Para başkalarına muhtaç olmadan yaşamak, başkalarına yardım etmek için kazanılır; para amaç değil araçtır. Böylesine geniş ahlâkî ve insanî değerler üzerine kurulan ahilikte, üretim hayatında, amaca varmayı sağlayan kurallar düzeni uygulanır.

Ahlâk sahibi olmayan iş adamı başarılı olamaz; olsa bile uzun zamanda başarısını sürdürmez. Ahlâkın olduğu yerde kardeşlik, eşitlik, özgürlük, sevgi, adalet, dirlik ve düzenlik vardır. Esnaf ve sanatkârlar arasında işbirliği, işbölümü,

¹⁵Süleyman Kazmaz, **Rize-Çayeli Halk Kültürü Araştırmaları I**, Ankara 1998, s. 134.

¹⁶Prof. Dr. Adnan Gülerman-Yrd. Doç. Dr. Sevda Taştekil, **Ahilik Teşkilâtının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Etkileri**, Ankara 1993, s. 72.

dayanışma olmalıdır. Üretilen mal imalâtçı kârı üzerinden satılmalıdır. Serbest rekabet, aşırı kazanç yerine sosyal yardım, dayanışma, sosyal adalet esas olmalıdır. Bütün ürünlerin alım satım fiyatları belirlenir. Ürünün satış fiyatı, emeğin değeri, adalet esaslarına uygun olmalıdır. Bunun için sürekli denetleme yapılır. Esnafın temiz ahlâklı ve yardımsever kişiler olmasına özen gösterilmelidir. İyi bir üretim düzeni kurulmalı, hammadde alımlarında kolaylık sağlanmalı, üretilen mallar aracı olmaksızın üreticiye ulaştırılmalıdır. Bütün çalışmalarda, kültür ve sanat çalışmalarında insana, insanlığa hizmet esas alınmalıdır. Alım-satım fiyatları serbest değildir; narh defterlerine kaydedilir. Alım-satımların belirlenen fiyatlar üzerinden yapılması denetlemelerle sağlanır.

Üretimde hileye, aldatmaya meydan verilmemeli. Üretilen mal sağlam ve nitelikli olmalıdır. Bu sebeple ürünler denetlenir, uygun nitelikte olmayanların satışına izin verilmez. Halk kültüründe geçen “Pabucu dama atıldı” deyimini o dönemden kalmadır. Ahiliğin kurucusu olan Ahi Evran, esnafı denetlemeye önem verir, yapılan işlerin sağlamlığını, temizliğini denetlerdi. Ayakkabıcıları gezerken beğenmediği ayakkabıları dükkânın damına asardı.

Ahilik'te yaygın ve etkin bir eğitim, özellikle meslekî eğitim düzeni vardı. Sanat hayatında yamak, çırak, kalfa ve usta aşamaları uygulanırdı. Her aşamada adaylara eğitim verilir, adaylara sanatı icra edebilmeleri için gerekli bilgi ve beceri kazandırılırdı. Bir aşamadan üst aşamaya geçebilmek için gerekli bilgi ve beceriye sahibolmak, bu konuda yapılacak imtihanı kazanmak şarttı. Örnek verelim. Çırak olabilmek için sözü yerinde söylemek, vefalı, cömert, güler yüzlü, tatlı dilli olmak, dedikodu yapmamak, kibirli olmamak gibi şartlar aranırdı. Dükkân açmak izne bağlıydı.

Ahilik'te Orta Sandığı, Yardım Sandığı gibi kuruluşlar vardı. Evlenme, doğum, ölüm, hastalık, işsizlik hâllerinde yardım sağlanırdı; muhtaç durumda olan esnafa faizle para verilirdi. Esnafın yaptığı bağışlar; yamaklık, çıraklık, kalfalık aşamalarında bir üst aşamaya yükselenlerin verdikleri paralar, maddî güçleri ölçüsünde esnaftan haftada ya da ayda bir toplanan paralar sosyal yardım kuruluşlarının gelirlerini oluştururdu. Kuruluşları ve gelir ve giderlerini gösteren bütçeleri vardı.

İnsanlar birbirini kollamalı, dış etken ve tehlikelere karşı çıkmalı, kendilerine sığınanlara, din ve ırk farkı gözetmeksizin, kapılarını açmalı, bencil olmamalı, acıma ve yardım duygularından uzak kalmamalı, doğruluktan ayrılmamalı, alçak gönüllü olmalı, kendini halka adamalı, insanları doğru yola yönlendirmelidir. Bütün bu nitelikler Ahiliğin, Türk medeniyetinden gelen insan, insan sevgisi ve insan hakları kavramlarını uygulayan bir kuruluş olduğunu göstermektedir.

Türk medeniyetinde, Türk tarihinde insan sevgisi bencil nitelikte, sadece Türk milletine, Türk insanına yönelik değildir; bütün insanlığı, bütün insanları ve bütün milletleri kapsamaktadır. Bu konuda ilkin Atatürk'ü dinleyelim.

Atatürk diyor ki: "...İnsan mensubu olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar bütün dünya milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa, bütün dünya milletlerinin saadetine hizmet etmeye elinden geldiği kadar çalışmalıdır. Bütün akıllı adamlar takdir ederler ki bu uğurda çalışmakla hiçbir şey kaybedilmez. Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn, açıklık ve iyi geçim olmazsa bir milletin kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur."¹⁷

Atatürk bu düşünceleri hayatı boyunca uygulamıştır. Bunun en dikkate değer örneğini İstiklâl Savaşı sırasında vermiştir.

Tarih 31 Ağustos 1922. İstiklâl Savaşı'nın son aşaması olan Büyük Taarruz'da Yunan Ordusu yenilmiş ve İzmir'e doğru çekilmeye başlamıştır. Bu sırada Atatürk'ün şu sözleri dünya tarihinde ilk kez düşman hakkında söylenmiştir. "Sabahleyin dünkü savaş alanını gezen Mustafa Kemal, binlerce Yunan cesedini gördükten sonra (Bu manzara insanlığı utandırabilir. Fakat meşru müdafaamız için buna mecbur olduk. Türkler başka milletlerin vatanında böyle bir harekete girişmez." dedi. Yerdeki bir Yunan bayrağını bir milletin istiklâl alâmetidir.) diyerek kaldırttı.¹⁸

Atatürk'ün insan sevgisi konusunda örnek nitelikte olan öteki sözlerini de nakletmek isteriz.

İnsanlığın en büyük özlemi olan barışı, savaştan, kavgadan uzak bir hayatı en güzel şekilde Atatürk anlatmıştır: Yurtta sulh cihanda sulh!". İstiklâl Savaşı'nda Anadolu'yu kurtardıktan sonra savaşa devam etmemiştir. 1919'dan 1922'ye kadar savaştığı Yunanlılarla bile savaştan sonra ilişkileri dostluk içinde sürdürmüş, Yunanlıların da dâhil olduğu Balkan Birliği'ni kurmuş, Balkan Antlaşmasını yapmıştır.

Atatürk'ün, bütün milletlere karşı huzur ve saadet dilemeğe ilişkin görüşüyle Yurtta Sulh Cihanda Sulh İlkesi bütün Türk tarihinin, Türk medeniyetinin özeti niteliğindedir. Benzer düşünceler Türk kültürüne mal olan eserlerde dile getirilir.

Türk tarihinde, güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar dünyanın töreye göre Türk hükümdarı tarafından yönetilmesi şeklinde anlatılan cihan egemenliği düşüncesi vardır. Bu ülkü, Türk medeniyetine ilişkin eserlerde değişik şekilde anlatılır. Orhun kitabelerinde şöyle denir: "Şarkta gün doğusuna, cenupta gün ortasına, garpta gün batısına, şimalde gece ortasına doğru olan yerlerin içindeki milletler hep bana itaat eder." (S. 22-23). "Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım, hep bana itaat etti." (S. 49). Yusuf Has Hacıb dünya

¹⁷Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi, s. 26.

¹⁸Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Ankara 1996, s. 613.

egemenliğinin insanlığa hizmet amacına yönelik olduğunu söyler. Tarih boyunca yaşanan birçok olaylar Türk medeniyetinin, Türk egemenliğinin adil ve insan haklarına dayalı nitelik taşıdığını göstermektedir. Birçok milletlerin ve devletlerin kendi istekleriyle Türk egemenliği altına girmeleri bu özelliğin canlı delilleridir.

Büyük Selçuklu Devleti kurulurken Bizans zulmü altında inleyen Yahudiler Türk topraklarına göç etmişlerdir. 1415'te İspanyol Yahudileri canlarını kurtarmak için Osmanlı Devleti'ne sığındılar. İspanya'dan sürülen Yahudiler Bursa'ya yerleştirildiler. Venedik zulmünden kaçan pek çok Rum Osmanlı ülkesine göç etti. Yıldırım Beyazıt Mora ve Attika adalarını yerli halkın daveti üzerine fethetti. Kıbrıs'a çıkan Osmanlı Ordusu'na Rumlar kılavuzluk etti. Venedik Sarayı'ndaki Venedik bayrağını bir Rum indirdi, yerine Türk bayrağını çekti. Osmanlı Devleti Kıbrıs'ta toprağa bağlı köleliği kaldırdı, Hristiyanlara din ve mezhep özgürlüğü tanıdı. Lehler, bugünkü adıyla Polonyalılar, Osmanlı yönetimi için şöyle der: "Vistül'de Türk atları sulandıkça Lehler rahat eder."¹⁹ Tunus ve Libya kendi istekleriyle Osmanlı Devleti'ne katıldı. Kuzey Afrika'daki Fas Sultanlığı, Portekiz ve İspanyol tehditleri karşısında, kendilerini güvenlik altına alabilmek için, Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ilân etti.²⁰

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiği zaman bütün Hristiyanlara din ve mezhep özgürlüğü tanıdı. Dünya tarihinde ilk insan hakları beyannamesi budur.

Mevlâna hiçbir ayırım yapmaksızın bütün insanlar dergâhına çağırır.

Osmanlı Devleti'yle Yunanlılar arasında cereyan eden ve tarihimizde 1313 (1897) savaşı olarak anılan savaşta Tirnova'ya giren Türk Ordusu'nu Rumlar ve Yahudiler sevinçle karşılar. Bu anı Rizeli halk şairi şöyle anlatır:

*İstikbale çıktı ordaki Türkler,
Birlikte Rumlar hem Yahudiler.
"Buyurun, buyurun!" diye davet ettiler,
Çok ettiler Yunanlılardan şekvayı.*

(Selanikli Âşık Mehmet)

İnsan sevgisinin en güzel anlatımının örneğini Atatürk, vermiştir. Atatürk Çanakkale Savaşı'nda İngilizlerle ve İngiliz Ordusu'nda yer alan Avustralyalılarla ve Yeni Zelandalılarla savaştı. Savaşın sonra Çanakkale'de hayatlarını yitiren ve Türk topraklarına gömülen Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerler için "Onlar bizim evlâtlarımız olmuştur." demiştir. Atatürk'ün savaştığı düşmanlar için bu deyimini kullanması Türk medeniyetindeki insan sevgisinin en güzel anlatımıdır. Atatürk, **10. Yıl Nutku**'nda: "Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medenî

¹⁹Vistül, Polonya'da bir nehrin adı.

²⁰Süleyman Kocabaş, **Tarihte Adil Türk İdaresi**, İstanbul 1994, s. 270.

memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.” diyerek millet ve memleket, dolayısıyla, insan sevgisini dile getirmiştir. Çünkü hizmet kavramı aynı zamanda sevgi yönelişini kapsar.

Yine **10. Yıl Nutku**’nda yer alan şu cümle insanlığa hizmet, bütün insanlara karşı duyulan sevgi duygusunu dile getirmektedir: “Asla şüphem yoktur ki Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafıyla, atının yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.”

Yusuf Has Hacib **Kutadgu Bilig**’de şöyle der: “Güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka eriştirir.” (s. 70) Atatürk, güneş benzetmesiyle Türk Milleti’nin yaratacağı medeniyetin bütün dünyaya hizmet edeceğini söylemekle insanlığa karşı duyduğu sevgiyi açıklamaktadır.

Sonuç olarak belirtmek isterim ki, “insan sevgisi ve “insan hakları kavramı Türk medeniyetinin temelidir.